

É R T E K E Z É S E K

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

NEGYEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

BUDAPEST, 1878.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében)

3 13 6 02

TARTALOM.

- I. Szám. Visszapillantás közigazdaságunk egy negyed századára. Keleti Károlytól.
 - II. Szám. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. Wenzel Gusztávtól.
 - III. Szám. A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben, magyar szempontból. Tóth Lőrincztől.
 - IV. Szám. Emlékbeszéd hodosi és kizdiai br. Sina Simon felett. Tóth Lőrincztől.
 - V. Szám. Az Országos jog és a particularis jogok közti viszony. Wenzel Gusztávtól.
 - VI. Szám. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. Jakab Elektől.
 - VII. Szám. A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. Zlinszky Imrétől.
 - VIII. Szám. Bertha Sándor emlékezete. Tóth Lőrincztől.
 - IX. Szám. Magyarország városai és városjogai a multban és jelenben Wenzel Gusztávtól.
-

VISSZAPILLANTÁS
KÖZGAZDASÁGUNK

EGY NEGYED SZÁZADÁRA,

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

KELETI KÁROLY

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1875. november 22-iki ülésén.)

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADEμία KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia épületében.)

Visszapillantás

közgazdaságunk egy negyed századára.

Ha közgazdasági állapotainkat a közelmúltban tekintve, némileg jellemezni akarjuk, négy korszakot kell megkülönböztetnünk.

Az *első* a 48 előtti *korszak*, mely visszanyúl a nálunk sokkal későbbig tartott középkorba. Gyarmati állapotok Ausztriával szemben; teljes ismeretlenség a külföldön; a belföldi termelés mezőgazdaságilag a dézsmán és roboton, iparilag a kézművön, kereskedelmileg nagyrészt még a nyers cserén alapulva, kezdetlegességnél egyebet nem mutat. Natural-gazdaság ez egész primitivitásával a XIX. század közepéig.

E korszakot az 1848-49-diki hadjárat zárta le. De már megelőzőleg, habár alig egy-két évtizedbe nyúl bele, meteoriként világítva Széchényi némely eszméje, melyek azonban a magyar közgazdaság lassú fejlődésénél, a teremendők sokaságánál, a rendelkezésre levő eszközök csekélységénél fogva csak későbbi évtizedekben bírnak teljes erejükben érvényesülni. Végül pedig megelőzte, bárcsak zárkőül, a 48-diki törvényhozás, mely a földbirtok felszabadításával, a jogegyenlőség kimondásával, a parlamentarismus behozásával s a sajtó szabaddá tételével új korszaknak volt megalapítója.

Az 1848-diki vívmányok azonban az akkori jelenre nézve csak elvieknek mondhatók. A szabadságharcz nem engedett a nemzetnek időt, hogy az alkotmányosan kivívott előnyöket érvényesíthesse. Így legyőzetésünk után tabula rását talált, illetőleg csinált az osztrák kormány Magyarországon s intézhedéseivel megnyitotta a *második korszakot*, mely 1850-től, némi megszakítással 1860—61-ben, s több kevesebb változatossággal, illetőleg fejlődéssel 1867-ig terjedett.

A közbenső vámsorompók eltörlése Ausztria irányában jobban emancipált bennünket gazdasági nyüge alól, mint politikai önkénykedése az alá hajthatott volna. Az ideiglen kaster behozása, az úrbériség rendezése, a forgalmi ügy némi szabályozása stb. sokkal nagyobb szabású reformintézkedések valának, semhogy társadalmi nyomorunk végleg ellensúlyozhatta volna s így e gyűlölt korszaktól se tagadhatjuk meg, hogy hazánk közgazdasági viszonyaira nézve fejlesztőleg ne hatott volna.

Noha a politikai helyzet hanyatlása vagy üdülése bármely országban van visszahatással a közgazdasági fejlődésre, elannyira, mint Magyarországon sehol sem kapcsolatos e két irányú nemzeti haladás.

Az 1867-diki politikai fordulattal és alkotmányának visszaszerzésével, valamint ennek a kor igényeihez idomult átalakításával anyagilag is új életre pezsdült a nemzet.

A mezőgazdasági termelés fokozása karöltve haladt az ipar gyári fejlesztésével, a kereskedelem gyarapításával.

A politikai élet diadalmai versenyre hívták a szellemeket más téren is. Csak ekkor kezdünk úgy szölván megismerkedni a tökével és hatalmával, de, fájdalom, a hitel működésének kinövéseivel is. A mint diadalittasan nem ismert határt a nemzet nagy része politikai alkotásaiban sőt követeléseiben, úgy nem ismert másik része a gazdasági beruházásokban, az üzérkedésben, az anyagi haladás s a vele járó élvek hajhászatában. Nem a szorgos, folytonos munka lassúbban bár, de biztosabban célhoz vezető ösvényén haladtunk a felszabadulás első idején, hanem a kapkodás rohanó lépteivel iparkodtunk, gyakran kockáztatva a létezőt s határt nem nem ismerve alapításainkban, pótolni a multakat, hevenyészve akarván előteremteni a jobblétet.

Mégis a nemzetgazdaság termékeny idejének nevezhetjük *harmadik*, az 1867-től számítandó évtized első feléig terjedő korszakot.

Kaptunk ugyan 1869-ben az akkor kitört hitelválságban erős és fájó leczkét, mely kijőzaníthatott volna eljárásunkra nézve. De a veszteségek kisebb körre, inkább csak a kereskedői s üzéri osztályokra szorítkoztak, a nemzetnek ko-

rábbi évekbeli szerzeménye még el nem pusztult s így, habár némi stagnatio volt is észlelhető, mégis haladólag jutottunk el 1872-ig, mely évvel a *negyedik*, vagyis a *hanyatlás korszaka* kezdődik, s ez, fájdalom, ma is tart.

Az 1873-diki válság épúgy a túlzérkedésnek volt kifolyása, mint az 1869-diki. Sőt e későbbiben tán kevésbé voltunk bűnösök s inkább Bécs által sodortattunk bele, mint annakelőtte. De a 69-diki baj bő évek után, vagyonosodásunk közepett ért, míg az 1873-diki válságot gyöngye termések előzték meg, s az még vissza nem pótolt tőkeveszteségek után csekélyebb pénzerővel bíró köröket sújtott. Öldöklővé pedig az által vált, hogy az üzérkedés és börzejáték nem az ezzel rendszeren foglalkozó körökre szoritkozott csupán, hanem epidemikus jelleggel a társaság minden rétegét sodorván bele, sokakat, mindnyájunkat ért.

Az óriási tőkeveszteségek a fogyasztóképességet, a hitelhiány a termelést támadván meg s megrendítvén azt alapjában, oly általános pangást okozott, melynek zsibbasztó hatása alatt ma is állunk.

Az 1873-diki börzeválság előbb romboló hatása utóbb kúszó nyavalyává fajult, mely pusztítván a társadalom egyes tagjai között, visszahat az államra s az ország pénzügyének ziláltsága által fokozva, oly pessimismust keltett, hogy ma szinte jogosultnak látszik a kérdés, vajjon megállhat-e ez ország s nem vagyunk-e összeségünkben is ugyanoly pusztulásra kárhoztatva, minő a bécsi börzebukás után millióinkat elnyelte.

Ám kísértünk meg a statistika segélyével, ha nem is számtengerében gázolva, megvilágítani viszonyainkat és adatokkal támogatva szerzeni oly ítélő képességet, mely világosan enged látnunk, akár reményünket szilárdítva a bekövetkezhető jobblétre nézve, akár pedig oktadni fog — ha szemközt találunk állni a legroszabbal — mi tevők legyünk, hogy az utolsó órában is lendítsünk a haza ügyén.

Recriminatiókba bocsátkozni a multakra nézve nemcsak azért nem fogok, mert az Aka démia alapszabályai kizárnak minden politikai discussiót; hanem mert zavarnák a tárgyilagos közgazdasági tanulmányt s ezen alapuló ítéletet. Ha pedig értekezésembe itt-ott, bár csakis pedzve, belevegyülne a politika

ugy ez csak annyiban történik, a mennyiben közgazdasági viszonyainkra is kihat a politika, irányát szabja s haladását intézi.

Ily közgazdasági visszapillantás pedig nem nevezhető meddő időtöltésnek már azért sem; mert, bár mennyire kimerítettnek lássék is állapotaink tanulmányozása, ez szerintem, mindeddig csak állami, inkább csak államháztartási szempontból történt. Ez lön eddig megvitatva, bár, fájdalom, mindeddig se kellőleg gyógyítva; de a nemzet összeségének, társadalmunknak szempontjából vajmi kevésbé lönek közgazdasági viszonyaink vizsgálva, állapotaink kiderítve. Pedig a nemzetnek kifolyása az állam, a nemzeti társadalom minél számosabb tagjainak vagyonságában lesz gazdaggá s általa hatalmassá az állam. A zilált állami háztartást csak a nemzettest egyes háztartásainak szilárdítása által lehet rendbe hozni, a hanyatlott s megfogyott állami erőt csak a nemzet jólétének emelése öregbitheti újra.

Lehet ugyan az államháztartás ziláltsága az állam rosz pénzügyi kezelésének, rosz politikájának is következménye; de — ha különben vagyonos és erős a nemzet — ez csak múló baj, mely akár a politikai rendszer, akár a pénzügyi kezelés megváltoztatása, a nemzet ideiglenes nagyobb erőfeszítése által könnyen gyógyítható. Aggasztóbb a baj, ha a nemzet testén rágódik; ha a közgazdasági ziláltság nem az állam, hanem egyes egész osztályai, számos tagjai háztartására terjed, ha a pénzügyi erőtlenség nem az állampénztárban nyilatkozik csupán, hanem átragadt a termelő és fogyasztó, általuk pedig az üzleti körökre, ha a pangás, mely amott csak a kikerülhetetlenekké vált államkölsönök nehezebb megkötésében és magasabb kamataiban nyilvánul, — itt a vagyonosodás, a fogyasztás, a megélhetés csökkenésében jelenkezik.

Magyarország mindkét bajban szenved; beteg az állam, de gyöngélkedik a társadalom is. S midőn a korábban jelzettem hanyatlási kor kezdetén elkészült a diagnosis, fogtak is, még pedig több jóakarattal és komolysággal, mint szerencsével, gyógyításához; de csakis az állami bajok gyógyításához fogtunk, a társadalmi bajokat még alig sejtettük, enyhítésükre maig is alig történt valami. Pedig e baj régiebb, bár körtüneteit, lappangó voltuknál fogva, föl se ismerték s

ma már bizton állithatni, hogy az államháztartásunkban nyilvánuló bajokat társadalmi bajaink okozták.

Itt ugyan már a határmesgyén állok, melyen átlépve a politika tilalmasába jutnék. Sietek is azért megjegyezni, hogy a társadalmunkban a sokban hibás politika által okozott károkat ez úttal mellőzöm s csak a közgazdaságiakra akarok kitérni.

Nem merőben elméleti állítás az a nemzetek közgazdasági életében fejlődő átmenet a természeti gazdálkodástól a pénz- és hitelgazdasághoz. Tényleges tapasztalatok s a történelem bizonyítják, hogy az európai civilizált államokban ez átmenet lassan s századok alatt lön végrehajtva. Magyarországon e változás egy rövid lustrum alatt (1848—1853) történt, átmenet nélkül, sőt bátran állithatni, hogy a pénzgazdaság korát meg sem tudjuk állapítani; mert a 48 előtti naturalgazdaságból, úgyszólván, egy zökkenésre a modern hitelgazdaságban termettünk. Banális frázisnak látszik, bár mély igazságot rejt, hogy a természetben nincsenek ugrások s ha a természeti élet fejlődéseihez hasonló társadalmi életben ily ugrások mesterkéltén előidéztetnek, megboszulják magukat.

Mi magyarokul ez erőletett ugrás utóbajait sinljük maiglan. Az ez okozta bajokat nem gyógyította meg az idő; nem iparkodott gyógyítani — mert tán föl sem ismerte — közgazdasági politikánk.

Avvagy nem ugrás-e, hogy csak egy adatot is tekintsünk? Magyarország szegényebb osztályai fizettek 1848 előtt — mert a nemesség akkor adómentes vala — összes egyenes adóban 5·75 millió frtot, de már 1853-ban 22·81 milliót, ma csak földadóban kell fizetnünk 35 milliót! Adómentes volt, mondom, a nemes ember. De vajjon megbirhatta-e összes anyagi viszonyainak fölforgatása nélkül a 15 és később 25 milliót akkor, midőn elveszett munkaereje is, melyet régente a robotban, jövedelme is, melyet a dézsmában birt?

Ugyhiszem nem szükség mentegetőznöm, hogy azt az égbé kiáltó igazságtalanságot akarjam védeni, mely abban rejlett, hogy a szegény fizette az adót s a gazdagobb húzta az ingyenjövedelmet. Dicsőnek neveztem az 1848-diki törvényhozást, mely az egyenlő adózást elrendelte, bár az osztrák

kormánynak volt megadva annak foganatosítása. De a statisztika csak tényekkel számolhat s ez átmenet nélküli teherviselésben rejlik magyarázata mezőgazdaságunk mai nap is nagyrészt primitív állapotának; a naturalgazdaságtól a hitelgazdasághoz való átmenet nélküli eljutásban iparviszonyaink desolált állapota.

A csöndesebben, de rendesebben haladó nemzeteknél a pénzgazdaság hosszú századai alatt gyűlt a tőke s erősödött a kézmű, mely a később egymást érte nagy technikai találmányok felhasználásával s a megtakarított tőke segédelmével gyorsan ugyan, de aránylag mégis lassabban meghonosítá a gyáripárt.

Mi, kettős vámvonalak által elzárva a világ piaczatól, de a civilizált világ haladásától is, a gyáripárt hire után is alig ismertük. Kézművünk elég fejlett és erős vala és támogatva a házi ipar kezdetleges ugyan, de a kívánatot kielégítő termelése által, meg tudott felelni szükségleteink tömegének s csak a dúsgazdag oligarcha, vagy a finomabb izlésű vagyonos fővárosi lakos költött idegen iparcikkekre.

Műkedvelősködtünk ugyan a gyáriparral is a 40-es években s a védegyelet korában; de ha komoly volt is a szándék, a végrehajtás csak gyarlónak maradt s a »honi« czim, mely belföldi cikkeinket volt megkülönböztetendő, már a külföldi vagy bécsi gyárban lett a per nefas importált cikkekre, ráaggatva.

De midőn 1850-ben a közbenső vámsorompók lehulltak, egy új, elzárkozottságunk alatt nem is sejtett óriás fejlődésű iparvilággal álltunk szemben. Ismét átmenet nélkül sodortatunk a világversenybe s kézműiparunk romjain, gyáripárunk speculatiós keletkezésén s természetszerű bukásán kivül illusztrálja a statistika is iparos állapotaink szomorú voltát. Mert míg a század elején az iparcikkek behozatala Magyarországra alig 15 millió frtot, 1847-ben is még csak 40 millió frtot tett, napjainkban az legszigorúbban számítva 300 és 350 millió frt érték között ingadozik.

Vajjon másképp voltunk-e kereskedelmünkkel ez idő alatt? Másképp igen, a mi az óriás lendületet, de ugyanigy a mi az átmenet nélküli ugrást illeti.

A régi patriarchalis időben, midőn Magyarországról még azt irták volt, hogy »önzsírjába ful«, összeszedték kereskedőink, ha szükség volt rá, nyers terményeinket, kivitték, ha messzire, Bécsbe, mert külföldi összeköttetésünk, minerónkból, úgyszólván nem is volt s hoztak be némely fővárosi boltba idegen iparczikket is, melylyel még is aránylag tömegesb elkelésre számíthattak, speciálisabb szükségletet közvetlen a külföldről kellett pótolni. Mégis csodálatos ellentét? Kereskedelmi világunk ment át legkésőbb, legalább kevésbbé érezhetően a hitelgazdálkodásba.

Kereskedelmünket régente s főleg a pestit, kiváló soliditás tüntette ki. Nemcsak addig a míg szűk viszonyok között csere utján, később készpénzfizetés mellett közvetítette a forgalmat és gyarapodott, mi mellett Pest-Lipótváros kiépülése bizonyít legékesebb szólóan. De megtartotta e színarany becsületességét még akkor is, midőn az 50-es években a krími háború alatt óriás üzleteket tett a külföldre. Büszkén is hordta fejét s bármely válságok következtek be a külföldön, a magyar kereskedő nagyrészt érintetlen maradt, kiválóbb cég bukása a mesék országába tartozott. Csak 1856-ban s akkor is csak a repce-s olaj-brancheban hallottuk legelőször emlegetni, hogy a Boroszlótól Stettinig s Hamburgtól vissza Bécsig máris javában divott különbözeti üzlet, in blanco eladás stb. kezdett nálunk is lábra kapni. A pesti gabonacsarnok főemberei és közlönye — magyar börze akkor még nem létezően — komolyan és keserűen korholta még akkor e visszaélést, mely, fájdalom, később átharapózott a gabonaüzletre is.

S míg így az 1857-diki kereskedelmi válságot még dicsően kiállottuk, az 1869-diki már követelt busás áldozatokat, az 1873-diki számtalanokat tett tönkre.

A 60-as években már mindkét lábbal benne volt, nem annyira kereskedelmünk, mely legynagyobb részben solid maradt, mint inkább újabban képződött üzérvilágunk a hitel gazdálkodásban sőt ennek legmodernebb, bár legterméketlenebb nemében, a börzejátékban. Milliókat nyert üzletembereink százazreket vesztek, mielőtt a húzamosb pénzgazdálkodás által

konsolidált tőzsérvilág képződhetett volna s az oly közel ismétlődött új válság alatt a rajtok kívül másoknak is tulajdonát képczett milliók oda veszttek.

Hitelgazdálkodást említék, mikor Magyarországnak elég csodálatosan soha nem volt önálló hitelélete!

Pedig e meglepőnek látszó ellenmondás tényeken alapúl s ugyancsak a természetszerű átmenetek hiányának tulajdonítható.

A 40-es évek előtt Magyarország naturalgazdálkodásának nem volt még fejlett hitelre szüksége s a mi hitelszükség nyilvánult, azt az alapokon, árvavagyonon s hasonlókn kívül a magántőzsérek kielégítették. A modern állapotokat meghonosító 48-diki törvényhozás is földhitelintézet decretálásán felül nem emelkedett. Csak az 1848-49-diki szabadságharcz teremtett magyar nemzeti bankot, mely bár csodálatosan s Bécsnek minden ellenkezése daczára lón megalkotva, a rendkívüli idő szükségeit fedezte is. Miként illeszkedett volna békésebb s rendezettebb viszonyok közé, ezúttal nem szükség kutatnunk.

A szabadságharcz leveretése után elannyira osztrák provinciává lettünk, hogy önálló hitelrendszerről nemcsak álmodozni nem mertünk, de szükségét se éreztük. Sok ideig fiókja se volt a bécsi úgynevezett nemzeti banknak nálunk s midőn az Pesten 1851-ben 2 millió dotációval megkezdette tevékenységét, s az általa eszközölt váltó leszámítolás még a következő évben is alig 2 millió frtra emelkedett, szinte kegyelemnek tekintették ezt az illető körök, még csak sejteni se bátorodván, hogy e dotatio 1874-ben csak Pesten 44.6, a többi magyarországi fiókokban 9.3 millióig, Magyarország akkoráig létesített hitelintézeteinek s takarékpénztárainak váltóleszámítolása 124.75 millió frtig fog emelkedni, míg a hitelintézetek által adott jelzálogi kölcsönök csupán az anyaországban 176.5 m. frtra rúgnak.

Eleddig csak azon, nagy fejlődést magukban rejlő, bár viszásságokat sem kizáró állapotokat láttuk s azon helyzetet ismertük fel, melybe Magyarország önhibája, de részben önérdeme nélkül is jutott, melybe, úgyszólván, a világesemények által

sodortatott régi feudális államból egyszerre s időbeli átmenet nélkül modern állammá alakulván át.

Ezzel elejthetjük a 48 előtti korszak további tanulmányozását s részben föllettük a negyedik korszakban mutatkozó decadence némely okait is. Kevésbé tértem ki azonban a közbeneső két fejlődési korszakra, melyek egyike az 50-es éveken át a magyar kormány megalkotásaig, másika 1867-től fogva 72-ig tart.

Visszatetsző lehet, ha a köznyelven »sanyarú,« »átkos,« »szomorú« stb. efféleképen elkeresztelt éveket fejlődési korszaknak nevezem.

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy tőlünk most távol esik a politikai szempont s hogy az országnak csakis nemzetgazdasági viszonyait akarom tanulmányozni. E szempontból pedig nem tagadható el az országtól a fejlődés, mert európai színvonalra, úgyszólván, csak ez időben kezdtünk emelkedni s bár e fejlesztés ellenséges kormánytól eredt s korán sem nemzeti irányban lőn inaugurálva, hatása mindamellett sem tagadható el. A mi pedig az akkori intézmények nemzetellenességét illeti, úgy az a magyar s vele szellemileg rokon s egyérzetű néptörzsekben kifejlett »vis inertiae« s ezzel egyidejűleg működött hazafias reakció által olyannyira ellensúlyoztatott, hogy bármely ellenkező befolyás daczára a hazai lakossága magyarosabban fejlődött, mint később egy ideig saját hazabeli kormányunk alatt, midőn az ellenhatás megszűnt s a nemzetiségek különféle aspiratiói tért kezdtek foglalni.

Ekkor tapasztaljuk az első nagyobbszabású intézkedéseket az általános népnevelés, valamint a magasabb művelés fejlesztésére. Igaz, hogy németekké akartak nevelni, de nemzetiségünk megőrzésére megvolt kicsiben nagyban egyaránt az ösztön s az erős akarat s míg így nemzetiségünket megtartottuk sőt erősítettük, mégis művelődtünk. — Rovatott ugyan adó földbirtokunkra s minden egyéb keresetünkre; de — s az épen nem az akkori atyáskodó kormány érdeme — az azon időbeli termelési s üzleti konjunktúrák olyannyira előnyünkre voltak, hogy a terhelt földbirtoknak is nagyobb hasznát vettük, mint előtte bármikor, míg mellette birtokviszonyaink is a

kataster s telekkönyv által szabályozódtak. — A közlekedés fejlesztésének akkor kezdék meg első tervszerű kivitelét. S bár a hazai érdekek szemmeltartásával, sokkal jobb vasuti hálózatot tudtunk volna tervezni, csak hasznára vált az országnak minden kiépített mértföld, valamint tagadhatatlan, hogy közutaink nagy részét maiglan se bírjuk oly karban tartani, minőbe akkor helyeztettek. — Az osztrák polgári és büntető törvény nem kívéssé keserítette ugyan el magyar, ősi törvényeinkhez szoktatott patriarchalis lelkünket; de tagadhatatlan, hogy európai törvények valának, melyek örködése alatt iparunk s kereskedésünk jobban fejlődött, mint a megnyit képes volt lerombolni később a már egy évtizednél tovább létező hazai törvénykezés s a vele járó rosz igazságszolgáltatás. Igaz s büszkén mondhatjuk, hogy az amaz időben létesített legtöbb jó intézmény — mint például az úrbériség, az ősiség eltörlése, a Tiszaszabályozás, a vasutügy tervezése stb. — még a 40-es években s főleg 48-ban mutathatja ki csiráit, de a korszak fejlesztő irányától ez azért nem von el semmit. A közbenső vámsorompók eltörlése megfosztott ugyan közgazdaságilag is előbbi önállóságunktól; de sokkal természetszerűbb fejlődést engedett azon korszaknál, midőn nem a mi gyöngye iparunk volt védve a külföld ellenében, hanem Ausztria védte magát ellenünk s elnyomván összes anyagi fejlődésünket, azon hiú vigasztalást se hagyta meg, hogy kereskedelmi mérlegünk active áll, mert évről évre tudott új vexatiót kitalálni, melylyel e képzeletbeli mérleg értékét is lenyomta.

Megízmosodva közgazdaságilag, erősödve nemzeti jellemünkben, hatalmasak politikai győzedelmünk, portálva a külföld rokonszenve által, így léptünk át a harmadik, a közgazdasági fejlődés nemzeti korszakába.

És ez évek dicsőek voltak. Még az égi hatalmak is mosolyogtak országunkra. A korábbi korszak meglehetősen egyenletes, a bőségtől s terméketlenségtől egyaránt távol álló első évei után, átéltük volt a mostoha 1862-ik, az inséges 63-ik a bő termésű ugyan, de ár nélküli 64-ik évet. De megértük az 1867-diki évet ritka istenáldásával, melyet talán csak a 68-iki év bősége múlt felül. Minden összeműködött, hogy dicsően köszöntsön be szabadulásunk órája.

Mig a század első felében buzakivitelünk ritkán haladta meg a 2 millió mázsát, összes gabonakivitelünk még a legkiválóbb 1844-diki évben is alig közelített meg 5 milliót, 1868-ban csak búzában szállítottunk 14·7 millió mázsát külföldre, gabonakivitelünk értéke pedig meghaladott 130 millió forintot.

Vajjon tartasuk-e szerencsének még ma is, hogy az égdáása ép akkor jutott ki nekünk oly bőven, a gabona árai ép akkor voltak oly magasok, az üzleti viszonyok ép akkor oly kedvezők, midőn szüz államháztartásunkal berendezni készültünk?

Ma ez hiábavaló kérdésnek tűnhetik fel. Jogunk mindenestre van föltenni, hogy, ha akkor a szerencse kevésbé mosolyog, talán kevésbé bőkezűen rendezzük be állami háztartásunkat; ha a nép nehezebben él vala meg saját emberségéből, talán kormányilag is több gondot fordítunk kezdettől fogva a nemzet erejének, mint a budget költségeinek emelésére.

Tény, hogy akkor így voltunk termelési viszonyainkra nézve s hogy az 1867—68-diki bő és fizető éveknek s az általuk előidézett pénzbőségnek s ebből folyt óriási vállalkozásnak volt következménye a 69-diki hitelválság, valamint ennek kifolyása volt az oly siralmas bank-enquête, melynek azt kellett volna konstatálni, vajjon kereskedelmi- pénz- vagy hitelválság volt-e az 1869-diki; hogy ekkor merült fel először komoly alakban az önálló magyar nemzeti bank kérdése s lön eltemetve egy országgyűlési határozat által oly mélyen, hogy minden ébresztés és keltés daczára ma sem bírt föltámadni.

Mindamellet se legyünk igazságtalanok e korszak iránt. Nemzeti kormányunk épen 1868-ban fejtett ki nagyobb szerű közgazdasági tevékenységet s ha első sorban s majdnem kizárólag a közlekedésügyre, ebben ismét a vasútakra koncentráta főerejét, azt ma hibának állithatja a politikus, de — viszonyainkat ismerve — nem támadhatja meg a közgazda.

Hiányos sőt hibás lehetett, mert összehangzó terv nélküli volt némely vasut iránya; hiányos sőt hibás lehetett a rendszer, mely szerint e vasutak nagy része épült; terhes ránk nézve a kamatgarantia de elvégre befektetés, részben máris

jövedelmező, bizonyára legnagyobbbrészt a jövőben jövedelmezendő befektetés ez, melynek terheit mi viseljük, míg előnyeit gyermekeink s unokáink fogják élvezni.

Körülbelöl 15 millióval fizetjük meg évenként, hogy vasuthálózatunk, mely 1847-ben 21·27 mértföld, 1867-ben pedig k. b. 280 mföld volt, 1874 végéig 859·85 mértföldre emelkedett.

De vajjon csakugyan minmagunk fizetjük, a most élő nemzedék fizeti-e mind az ezen beruházásokkal járó terhet? Nem szölok adósságainkról, melyek 1867-ben a földtehermentesítés 250 millióját kivéve, még nem létező, az Ausztria irányában örökre megállapított 29.188,000 frt. járulékon s 1.150,000 évi törlesztésen kívül 1872 végén már 238·8 millió, 1874 végén 317·9 m. frtra rúgtak.)*

Igaz, hogy adósságaink már alakjuknál s visszafizetési föltételeiknél fogva is eléggé terhesek, kamatjaikat okvetlenül nekünk kell fizetni. A tényleges fizetésnek csakis az állam jövedelméből s így első sorban, természetesen, az adóból kell telni. S itt eljutottunk ama fejezethez, mely legfájdalmasabban érint, melyért legtöbb panasza hangzik.

Axioma, mely többé megsemm támadható pedig az, hogy valamennyi adótárgy és adózó személy között legjobban van sújtva a földbirtok és a ki bírja, tulajdonosa. Láttunk is már akárhány összehasonlítást más államok adózásával, melyből mindig az tűnik ki, hogy Magyarország földje hallatlan terhet visel.

Szerintem hibás a különböző országok csakis adóinak összehasonlítása, mert a terhen kívül, mely az adófizetésben nyilvánul, össze kellene hasonlítani azt is, mit ez illető honpolgár közterhek fejében élvez; de össze kell hasonlítani azt is, mi egyebet szolgáltat az adó czimén foglalt közterheken kívül s

*) Még pedig :

Vasuti kölcsön (1867. XIII. t. cz.)	—82·15 m. frt.
30 millió esüst k. (1871. XLV. » »*)	—28·74 » »
54 m. ezüst k. (1872. XXXII t. cz.)	—54·00 » »
67½ m. ezüst k. (1873. XXXIII. » »)	—76·50 » »
Ugyanennek másik fele	76·50 » »
Összesen	317·9 m. frt.

csak akkor, csak így arányosítva, hozható ítélet valamely adórendszer kisebb nagyobb terheisége iránt, egyik vagy másik államban.

De ha már az adórendszer és az egész adózás összehasonlítását országról országra hibáztatom, még inkább kárhozzátatnom kell egyes kiragadott adónemeknek egymással való összehasonlítását. Mert a ki, például, az angol földadót össze akarná hasonlítani a magyarral, hol az csak vidéki pótlékaul szerepel, holott nálunk a legfőbb adónem, ép ellenkezőjét hozná ki Magyarországra rovására, mintha az angol income-taxot hasonlitaná össze a magyar jövedelmi adóval, mely esetben ismét mi járnánk nagyon jól.

Nem is szükséges országunk határain túl csapongnunk, hogy mégis képet nyerjünk terheltségünk nagyságáról s itt ismét a statistika szolgáltat igen könnyen érthető s igen drasztikus összehasonlítási anyagot. A magyar birodalom összes termőterülete 51·5 millió hold föld, összes kivetett földadója 35 m. frt — esik tehát egy hold termő földre egyre-másra 68 kr. De még tovább is mehetünk. E termő földből a katasteri adatok szerint 18·96, tehát majdnem 19 millió hold szántóföld. E szántóföld mennyisége meggyőződésem szerint 3—4 millió holddal is több, mint azt a most kiigazítandó kataster remélhetőleg be is fogja bizonyítani. Az évenként tényleg befolyó földadó azonban csak 22—23 millió, s így a szántóföld egy holdja után csak 1 frt esnék, ha be volna fizetve az összes földadó s a 7·19 m. hold rét és kert, 0·70 m. h. szőlő, 8·15 m. h. legelő, 16·20 m. h. erdő stb. adó nélkül maradna.

Igaz, hogy az elosztás az egyes birtokosok közt nem így áll. Vannak kiket túlságosan terhel az adó, míg számtalan hold ma is joggal élve adómentességet; de az egész ország szempontjából ez így áll s egész országról szólva nem lehet az egyes birtokosokat tekinteni. Nem is utolsó közigazdasági intézkedés a katasteri rectificatio s a hanyatlás korszakának egyik elszánt lépésének s erőteljes tényének kell azt tekintenünk, mely az államot a megszilárdulás felé akarja segíteni. A földadónak ily országos szempontból való magasabb áttekintése pedig újra egy biztató érv a nemzet gazdasági erejének kimerültsége ellen.

Egyesek nyomorognak, sokan szenvednek s e szenvedők jajveszéklése hangzik fel hozzánk ; de a nemzet él és birja terheit s ha komolyan munkálkodik, prosperálni is fog.

Lehetetlen és hibás volna egy akadémiái értekezés szűk keretében szemle alá venni az összes törvényhozási és államintézkedéseket s ezek alapján akarni következtetni a nemzetnek közgazdaságilag juttatott előnyökre. Ellenkezőleg a közgazdasági állapotot kell kutatnunk, így ítélhetünk az államintézkedések helyességére, mely ítélet formálás azonban akadémiái körünkön már túl esik.

Mégsem mellőzhetem a történet beruházások fölemlítését, melyek egyes esetekben, lehet, a célzottnál gyöngébben gyümölcsözők voltak, de melyek mindamelllett a nemzeti erő gyarapítására irányulnak.

A nemzet s nem az államháztartás szempontjából kutatva pedig gazdálkodásunk eredményeit, nem tarthatjuk magunkat a budget egyes tételeihez. Sőt szerintem csakis így lehet az állami budgetet haszonnal tanulmányozni ; mert költségeink eredményeiről csak így nyerünk teljes képet.

Ily rendkívüli beruházás o. é. frtban : (L. a táblázatot.)

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
épitkezésekre	154,178	472,307	827,553	1,489,161	2,914,975	1,602,888	1,146,196
só- és dohányjövédéknel, ingó s ingatlan állambirtokban	—	—	700,903	—	—	—	—
vasutépítés és kamatbiztosítás	—	18,381,499	26,491,680	{ 15,641,869 } { 3,828,114 }	{ 39,917,564 } { 6,433,243 }	{ 7,010,004 }	{ 7,152,204 } { 16,420,505 }
bánya s kohótelepek felszerelése	—	603,690	1,629,509	695,654	1,349,008	100,233	121,785
nélkülözhetlen területek megvétele	2,576	252,676	1,709,317	114,961	595	—	—
erdőbirtokokba való befektetés.	—	—	378,880	549,992	961,435	1,101,070	657,938
új utak építése	382,245	—	1,069,100	775,282	1,265,298	—	—
vízépítés és tengeri kikötő	1,131,206	113,955	1,344,011	1,352,996	3,325,120	5,273,697.	4,788,404
új távirdavonalak	46,789	102,473	499,867	337,761	226,516	133,275	100,878
az államnyomda végberendezése	—	46,440	16,398	—	—	—	—
a m. belga gép- és svajczi kocsigyar meg- vétele.	—	—	1,080,000	—	—	—	—
a budapesti lánczhid	—	—	6,671,610	—	—	—	—
a budapesti állandó kataster és földadó ideiglen.	496,370	{ 397,990 } { 1,906 }	—	—	—	4,254	5,104

Összesen 2,213,364 20,372,936 42,418,828 24,785,790 56,393,754 15,225,421 30,393,014

Vagyis 7 év alatt 191'80 millió frtnyi beruházás. Ime

tisztességes összeg, s habár nem ér föl ugyanez idő alatt contrahált államadósságaink összegével, mely — mint láttuk — megüti jelenleg a 318 m. firtot, nem szabad elfelejtenünk hogy a nem közvetlenül közgazdasági célú beruházások közgazdaságilag is hatnak. Ide kell számitanunk legelső sorban a szellemi töke emelésére irányzott, ha nem is beruházásoknak czimzett s rendes évi költségvetésünkben előforduló, de okvetlenül a leggyümölcsözőbb befektetést képező költségeket

Költöttünk pedig : ezekre ugyan csak 1868 óta következőleg :

	1868.	1869.	1870.	1871.	1872.	1873.	1874.
köz- és szakoktatásra és tanulmányi czélokra	424,340	656,934	1.703,762	2.353,145	3.250,675	3.560,300	4.026,866
tudományos czélokra, hová a műemlékek, levéltárak, történelmi források kutatása, vegyészeti stb. is tartoznak	19,778	147,866	143,593	144,866	168,410	170,617	172,074
művészeti czélokra, hová képzőművészet és zené, Eszterházy képtár, Vajdahunyad, iparmuzeum stb. tartoznak	70,233	49,930	128,361	1.454,677	144,201	200,810	188,584
általános közmivelődési czélokra, melyek közé a népszámlálás, keleti-ázsiai expedíció és viágkalkillás megnevezum sorakoznak	300,503	215,966	221,275	95,429	88,957	469,820	20,186
Összesen	814,854	1.070,696	2.196,991	4.048,117	3.652,243	4.401,547	4.407,710

Ismét 20.59 m. frt rövid hét év alatt, melynek a jövőben termékenyítő hatását nem lehet tagadni.

De még ezzel se vagyok a végén minden ily üdvös befektetésnek. S ha bár nem az ország adózásából vagy kölcsönből, hanem meglevő vagyonból történt nagyrészt a költekezés, csakis a közmívelődési, nagyrészt oktatási befektetések közé kell azt számitanom, ezt pedig a magyar alapítványokra értem.

Ezekből, noha némely kisebbiknek 74-diki végszámadása, le sincs még zárva, költöttünk a krajczár elhagyásával:

	Magyarország	Erdély	összesen
1868-ban	3.007,881	273,179	3.281,060
1869-ben	2.224,303	132,064	2.356,367
1870-ben	2.737,191	214,310	2.951,501
1871-ben	2.835,198	142,096	2.977,294
1872-ben	2.527,231	324,537	2.851,768
1873-ban	2.588,622	229,699	2.818,321
1874-ben	2.141,522	56,050	2.197,572

Összesen 18.061,950 1.371,938 19.433,889 frtot.

Ebből 1.58 m. frt esik építkezésekre.

Ez összegek, ha más államok hasonló összegeihez képest talán csekélyeknek is tűnnek fel, mindenha büszkeségét fogják képezni a magyar nemzetnek épügy, mint felvilágosodott kormányainak.

Nemzet, mely alig bontakozva ki a középkori elhanyagolt állapotokból, 7—8 évi önkormányzat alatt, a kezdet irány nélküli tapogatózása kikerülhetetlen botlásai mellett, összes ügyeinek rendezése körül felvett összes adósságainak vagyis 318 milliónak épen két-harmadrészét t. i. 212 m. frtot mégis beruházásokba fektette, azt lehet a követett közgazdasági politika irányára nézve talán vádolni; az megakadhat pillanatnyira vagy hosszabb időre; az élhet át hanyatló közgazdasági korszakokat is -- de oly alapját vetette meg fennmaradásának, hogy azon kételkedni hazafiatlan bűn volna.

Mind e beruházások egyébiránt nem hathatnak rögtön. Elősegítik ugyan a nemzet jóllétét, de csak a jövőben, míg a elenben csak terheit érezzük. És e terhek érzete az, mely tagadhatalanul hanyatló, de reméljük, csak időlegesen ily jellegű

korszakunkban azon általános pessimismust keltette, melyben a még általánosabb üzletpangás mellett, majd mindannyian sinylődünk.

A korszakokra való felosztás különben is önkényes, bár igazolt. Semmi egetrázó esemény nem helyezte a határvöket 1868 és 1872 közé. Akkor is éltek a kik nyomorogtak, valamint most is élnek a kik élveznek, amazok vagy emezek többségét akkor és most pedig senki meg nem számlálta. Mégis a nemzetgazdaságilag fejlődő s ugyanígy hanyatló korszak közötti különbséget leginkább csak visszahatásában érezi a nemzet, a szerint a mint a köznek áldozott filléreiből s ezekből alakult milliókból jut-e közvetlenül hasznos anyagi meg szellemi beruházásokra, vagyis a nemzet termelő, fogyasztó, élvező képességének emelésére vagy sem?

Valameddig a nemzet érzi, hogy nehezen viseli ugyan az államterhek járulékát, de látja azoknak egyik másik ágban gyümölcsöző beáramlását saját termelési üzleti viszonyaira mindaddig zúgolódás nélkül elviseli azokat, reménnyel te, kintvén a jövőbe. De a mint a bármily szerényen csurgó forrás kiapad s a nemzet szemtanúja lesz azon, előtte meddő küzdelmeknek, melyek csakis az államháztartás egyensúlyozására törekszenek s e súlyegyent csak úgy látja helyreállítva, ha munkájától, üzletétől, vagyonosodási törekvéseitől vonatik el az üdítő nedv — akkor elkedvetlenedik, elkomorul s apathiába esik s a hanyatlás az államügyekben, fokozva a nemzet pessimismusa által, hanyatlást szül és fejleszt mind tovább a társadalomban, fokozza a nemzettest gyöngéledését.

Mindekkoráig, méltán kérdezheti valaki, honnan van mégis, hogy a nemzeti önállás közgazdaságilag is oly szerencsésen megindult korszaka ily hamar hanyatlásra fordult s hogy minden nagyobb külső, de nagyobb szerű termelési csapás nélkül is, ma már a végelpnsztulásról rebesgetünk, sőt akárhány hazafi azt nyiltan is meri hirdetni?

Azt mondják, elbirtuk magunkat s túlbecsültük önerőnket; modern államot akartunk egy legyintésre teremteni s a feudális államot fentartani sem volnánk képesek; természeti kincseinkre hivatkozunk s e kincsek vagy nem léteznek, vagy azokat kiaknázni nem vagyunk képesek.

Mindez áll és tagadhatatlan, de nem azon közönséges, mondhatnám, banalis értelemben, mely államháztartásunk túlságos kiterjesztését s a túlságos beruházásokat akarná vádolni, hogy kulturérdekeink mellőzhetetlen költségeiből vonhasson el, milliókat nem pótló, néhány ezerét.

Igaz, hogy államháztartásunk 1867-ről, midőn a régi magyar udvari kancellária költségvetésével voltunk kénytelenek beérni s 108·73 m. frtnyi államköltségünkről, melylyel 1868-ban véltük beérhetni, 1869-ben 194·19

1870-ben 206·81

1871-ben 185·86

1872-ben 201·61

1873-ban 244·42

1874-ben 241·06 millió frtra

emelkedett, míg 1875-diki költségvetésünk az előbbi évhez hasonlóan már csak 241·15 m. frtot, az 1876-diki épen csak 222·48 m. frtot tüntet fel.

De még e tekintéljes összegek is mennyire törpülnek össze a nemzet egész jövedelme előtt, melyet számokban ki sem merünk fejezni. Mennyire maradnak el csak külforgalmunk mögött, mely

	a kivitelben	a behozatalban	összesen
1868-ban	— 330·00	— 319·70	— 649·70
1869-ben	— 329·77	— 408·97	— 738·71
1870-ben	— 342·88	— 344·07	— 686·95
1871-ben	— 357·58	— 472·31	— 829·89
1872-ben	— 313·08	— 488·14	— 801·22
1873-ban	— 300·09	— 456·78	— 756·87

m. frtot tett. Az 1874-dikit még pontosan ki nem mutathatom, de tényleg ez is csökkenést mutat.

E számokban sokkal nagyobb hanyatlása nyilvánul közgazdasági életünknek, mint az államháztartás összegeiben. Mert míg 1868-ban kivitelünk még 10·3 m. frttal múlta felül behozatalunkat, mit akkori nagy gabonaexportunknak köszönhetünk, azóta mindig behozatalunk nagyobb és pedig 1869-ben 79·23-al, 1870-ben 1·19-el, 1871-ben 114·73-al, 1872-ben 175·06-al, 1873-ban 160·76 millió frttal.

E számokban tükröződik mint mondám, közgazdasági életünk. Látjuk bennök 68 után a fordulatot, mit termelésünk

alábbszállása idézett elő; 70-ben a megelőző évi válság következményét, azontúl pedig a mindig fokozódó behozatali nagy különbséget mely csak 1873-ban kezd az ismételt s erősebben pusztító válság után alábbszálni, hogy 1874-ben, bár számilag még teljesen nem ismerjük, még inkább csökkenjen. Öt év alatt ez több mint 500 millió frt, mely visszavonhatlanul kifolyt a külföldre! Csekély összeg összehasonlítva a gazdag Anglia, a termelő Németország s az iparosan erősebb Austriával is; de roppantúl különböztetvén azon államoktól hatásában. Mert míg a szenvedőleg álló kereskedelmi mérleg ama gazdag országokban tudvalevően onnan jön, hogy ők külföldön elhelyezett tőkéjük jövedelméből fizetik meg évenkénti bilanciahiányukat, mi ezt, ily elhelyezett tőkék hiányában, csakis adósággal fizethetjük meg.

Az ekként évről évre ismétlődő vérlecsapolást érezzünk mi meg közgazdasági életünk vér- vagy pénz szegénységében; ez a mi elgyengülésünk oka. S ha valaha nem állott egy általános nemzetgazdasági elv gyakorlati alkalmazása, hogy ugyanis legelőnyösebb valamely államra nézve, ha minél olcsóbban fedezi, bár külföldről is szükségletét; úgy nekünk kell annak alkalmazásától óvakodni, mert mi nem bírjuk, legfeljebb is kiválóan jó termésű évben előállítani az egyenértéket, különben pedig tisztán a külföldnek adózunk. Adózunk iparunk rovására s ennek tönkretételével, illetőleg fejlesztésének meggátolásával, folyvást és mind tovább; mert minél kevesebb iparczikket állithatunk elő önmagunk, annál többet kell vásárolnunk odakünn.

E téren csakugyan túlbecsültük önerönket, nem pedig a beruházásokban, melyeknek legfeljebb is egyoldalúságukat vethetnők szemükre.

Az oly kiválóan kedvelt vasuti beruházás ugyanis előnyösen hatott bizonyos tekintetben a mezőgazdaságra s cikkei könnyebb elkelésével előmozdította a kereskedést is. De a nemzetgazdasági tényezők harmadikának s civilizált államokban leghathatóságnak: az iparnak emelésére mindaddig, úgy szólván, semmit sem áldoztunk. Az ipartörvény meghozásán s az 1873-ban a gömöri vasútépítésen és az iparmúzeum javára megszavazott 50,000 frton kívül hathatóságot intézkedés

az ipar követlen érdekében nem történt. Nem a kormány részéről, mely mindent nem tehet, de semmi az érdekeltek; semmi a nemzet részéről sem.

Nyolcz év alatt az összes ipar és kereskedelem közvetlen emelésére csak 1·51 m. frtot költött az ország s ha a gazdaság emelésére ez egész idő alatt fordított 623,000 frtot is hozzá számítjuk, alig haladja meg az ezen vitalis érdekeinkre fordított egész összeg a 2 m. frtot.

Pedig ne ámítsuk magunkat, hogy az egy földmivelés, mely mindössze néhány vasutat nyert, de se okszerű kezelésnek, csatornázásnak s öntözésnek, általánosabban elfogadott jobb vetésforgásnak, tömegesb s értelmes állattenyésztésnek még jeleit is alig mutatja — hogy e primitiv földmivelés egy-maga, ha el is tart, vagyonosságra, hatalomra segítsen.

Nem akarok még földünk kimerültségéről szólni, bár némely előjelek ez irányban is mutatkoznak; mert adataink sokkal újabb keltűek, sem hogy biztos következtetést máris engednének, azontúl meg a nagy termésű 1867. és 68-diki évek sem esnek még oly távol, hogy szerencsés ismétlésüket közelben is ne várhatnók. Mégis csodálatos, hogy az oly jó termésű 1868-diki év is holdankinti átlagban az egész országra nézve buzában (mely főmérvadó) csak 13·6 mérőt tüntet ki, holott az 1853-diki kataszteri közepes termés 9—14 mérőt állít átlagul; azóta pedig az évek sora szerint csak 8·2, 10·6, 7·9, 7·3, 6·2. és 8·2 mérő termett 1874-ig holdankint országos átlagban. E számok, ha netalán kissé alatta is maradnak a valóságnak, szintén érdekes tükrözői gazdasági állapotunknak és szomorúan illusztrálják öntúlbecsülésünket.

Valódi termelésünk ugyanis, összehasonlítva más államok (Anglia, Franciaország stb.) holdankinti termésével csekély s ha mégis sokat birunk néha-néha külföldre szállítani, úgy csakis a gabonatermelésnek szánt nagy térnek, részben, fájdalom, gyér népünknek és sokhelyt még rosszabb táplálkozásának köszönjük azt.

Bizonytalan s nem egyenletes termésünk nem engedi a kereskedelmi üzletet sem állandósítani. Nincs állandó piacunk hova fölös termelésünk minden viszonyok közt eljutna s termelésünk nem elég nagy, hogy Európával szemben az árak meg-

határozására befolyással lehetne. Csak is így történhetett, hogy az 1863-diki inség után, midőn idehaza majd éhen haltunk, vetőmagra is alig telt s készleteink teljesen el voltak fogyva, a 64-diki bő termés nyakunkon maradt vagy potomáron volt csak eladható.

Kell azért még beruházás pedig sok, csak mezőgazdaságunk emelésére is s még akkor sem támaszkodhatunk ez egyetlen termelési ágra, melynek nagy jövő többé nem is nyílhat, ha csak nem rendkívüli konjunkturák között; mert mindinkább szervezkedő közlekedésével az orosz, mindenha olcsóbb tengeri szállításával az amerikai gabona kiszorít bennünket minden európai piacról.

Ezért kell a nemzetgazdaság többi tényezőinek fejlesztéséről s itt első sorban az iparnak emeléséről gondoskodnunk, ha fen akarunk maradni, ha földművelésünket jövedelmezővé, kereskedelmünket virágzóvá akarjuk tenni.

Túlbecsültük természeti kincseinket, azt mondják, de ez állítást meg lehet czáfolni. Nem a kincseket becstültük túl, ezek léteznek; hanem túlbecsültük az emelésökre, értékesítésökre fordított munkát, intelligentiát és erélyt. Pazaroltunk egyben-másban; de bizonyára nem a munkában, a nemzet öntudatos, célravezető, termékenyítő, szíves munka kifejtésében.

Még inkább mint a gabonával jártunk ugyanis a borral, melyről szintén azt hittük kiapadhatlanok forrásai; 40 millió akó évi termésről álmodoztunk, pedig bebizonyult, hogy 10 — 12 millióval kell beérnünk közönséges években s még nagyon jóban is alig emelkedünk 25 — 30 m. akóig. Hiába akarjuk pedig erőltetni a külföldre kivitel s áhítozni állandó kereskedelmi összeköttetésekre; mert egy-két rossz év után, mi pedig bortermésnél vajmi gyakori, pinczéink üresek s a netalán nyilvánuló keresésnek nem tudunk megfelelni. E hiányt helyre ütni pedig csak rajtunk áll, mert bortermő vidékünk van elég, anyagunk sok és kitűnő, nem csak termelni, de kezelni is kell azt hogy az isten áldása meg legyen.

Bárhova tekintünk, parlagon heverő téreken ütközik meg szemünk.

Nem az eke alá még nem fogott mezőgazdasági terüle-

tet értem, melynek szűk földjéből talán már is többet törtünk fel, mint a mennyi okszerű gazdálkodással s az állattenyésztés érdekeivel összefér. Hanem értem a társadalmi tért, melyen nem annyira a politika, hanem a nemzet közgazdasági munkálkodása van hivatva szerepelni.

Parlagiasnak mondható még túlnyomólag mezőgazdaságunk; részben mert nem fordítunk rá kellő munkát, mely önerőnkől s okszerű intézkedésektől telnek; részben mert nem bírjuk termékenyíteni a megfelelő tőkével, mely nehezebben ugyan, de szintén meg volna szerezhető; részben pedig s ebben foglaltatik a legkevésbbé megzáfolyható vád, mert nem fordul feléje a kellő értelmiség, pedig itt nincs mentség, mert bírunk, a kormány és törvényhozás előrelátásából — és eztszintén nem sekélyértékű országos bérüházásnak kell tekintenem — kellő számmal oly oktató intézeteket, melyeket gazdaközönségünk ifjabb nemzedékének csak látogatni, az ott tanultakat csak lelkiismeretesen alkalmaznia kellene, hogy az értelmes munka által eszközölhető beruházások ismét állandóan gyümölcsözővé tegyék földünk áldott virányait.

Parlagnak látjuk fájdalom, az iparnak másutt oly buján tenyésző mezejét. És e tér látszik olyannak, hogy mivelői legjogosultabban hárihassák el magukról az élehetlenség és tétlenség vádját, oda utalva a magasabb hatalmú intézőkre, kik érdekeiket nem védték és semmi oly intézményt nem létesitenek, mely az ipar kifejlését előmozdította volna.

Közgazdasági viszonyaink komoly és kritikai tanulmányozása sem e vádat sem e mentséget nem fogadhatja el megjegyzés nélkül; legkevésbbé pedig, ha e vád és mentegetőzés alatt többé-kevésbbé fátyolozottan a szabad kereskedés és védvám sokat hajtogatott kérdését értik, mely elméletileg rég meg van oldva, de gyakorlati alkalmazásában mindig csak a köznek és soha nem egyeseknek, bár egész osztályoknak érdekéből megítélendő.

Habár az ipari védvám maga is oly mesterkélt állapot, mely a szabadságra törekvő s azt mindinkább meg is közelítő forgalmi életben logice nem igazolható s melyet leghőbb pártolói maguk is mindenkor csak átmeneti intézkedésül óhajtanak, bár ez átmenet szerintök bátran eltarthatna századokig

— úgy mai napság nincs is többé azon hatályossága, melyet többnyire érdekelt szóvivői neki tulajdonítanak. Hajdan, míg az emberi lángész és leleményesség a természet akadályain még nem győzelmeskedett annyira, mint napjainkban, midőn a primitiv szállítás a szomszédországba is heteket vett igénybe, a legkisebb állam is elzárhatta határait, exorbitáns vámtételekkel iparkodván helyre ütni a mi természeti viszonyok, népességének gyér vagy képzetlen volta, legtöbbször indolentiája folytán hátrányára volt.

Ma, a gőz és villany korszakában, rést törtek a vasutak az állami határokon; a nemzeteknek, hogy úgy mondjam, közérzölete, a nemzetközi forgalom hatalmának elismerése, a közlekedés sűrűsége s így az érdekeknek is közeledése oly védvámokat, minőket még e század elején, sőt közepéig széltiben tapasztaltunk, többé meg nem tür. Csekélyebb védvámokat pedig maga a vasuti differentialtarifa képes ellensúlyozni, mely sokkal inkább megszünteti a természeti egyenlőtlenséget, mint maga a vámtétel. Olcsóbb töke, jobb közlekedés, társadalmi tevékenység, értelmi erő és egyéni képesség pedig ma már amaz általános panaceánál sokkal hathatósabban tényezőnek bizonyultak az ipar terén is. Ezért látjuk, hogy egy és ugyanazon országban — s ezt tapasztaljuk hazánkban is — egy és ugyanazon iparág üzöi közül némelyik dúsgazdag lesz, míg más elpusztul mellette, holott mindkettőre egyenlően előnyös vagy súlyos a vámtétel. De míg az egyik tán tulajdon tőkével vagy olcsó hitellel rendelkezik, ügyes munkásokkal bír s a vasúti szállítás előnyében részesül, lehet, a másik drága idegen pénzzel szerelte föl üzletét, küzd a mostoha közlekedés minden bajával s drága pénzen se kap jó munkást.

Ime a faktorok, melyek hatalmasbba tételére a társadalomnak, az egyénnek is van befolyása, de a melyekre nézve nálunk vajmi kevés történt. Hanem ha bármily erős tényezőnek fogadjuk is el a felsoroltakat, tényezőnek marad mellettök a vám is, sőt, valamint ez utóbbira nézve csakis a kormány kereskedelmi politikája az irányadó úgy roppant befolyása marad az uralkodó politikának a hitel, a közlekedés, a munkásviszonyok emelésére és fejlesztésére.

S ha iparos érdekeink képviselői ez irányban emelnek

vádat közgazdasági politikánk ellen, feljajdulásuk jogosult, bár hibás a czím, melyhez intézve van, mert értük nem múlt és jelen kormányaink felelősek; hanem az alaphiba államviszonyainkban rejlik.

A statistika által támogatott nemzetgazdasági és pénzügyi tudomány egyik anomáliája előtt állunk; a tiszta elmélet rosz alkalmazása boszulja meg magát rajtunk.

Politikailag önálló ország, nem önálló közgazdasággal, független belkormányzat önálló intézkedést nem engedő közös vámterülettel, ebben rejlenek a tudományilag kiegyenlíthetetlen ellentétek, melyeknek gyakorlati bajait érezzük. Vajjon szabad-e feltennünk, hogy akarattal vagy tudva rosz kereskedelmi-, forgalmi- vagy ipar-politikát üzött hazai kormányunk, melynek számos üdvös intézkedését láttuk eleddig is és nem kell-e inkább azt elfogadnunk, hogy mást nem, vagy egyáltalában nem üzhetett? Meg volt-e hozzá a tér, melyen, az alap, melynek segélyével ilyet követhettünk volna? Avagy üzhet ilyet Austria, hogy távolabb eső, kevésbé keserítő példát említsek? A kereskedelmi- s ipar-politika alapja a külkereskedelmi forgalom kimutatása, melyet a vámhivatások nyújtanak. Ilyenek csak a monarchia határain léteznek s a lajtántúli kereskedelmi miniszter az összes monarchia külforgalma alapján rendezi be közgazdasági politikáját. A monarchia kereskedelmi mérlege passiv, de Austriáé lehet sőt minden valószínűség oda mutat — hogy activ s hogy csak Magyarország nagyon passiv mérlege, melyet kerülő utakon kellett megállapítanunk, okozza amannak szenvedőlegességét. Lehet-e ily alapon intézkedni s ha odaát kevésbé érzik a bajt, csak azért csekélyebb az, mert ők az erősebbek.

De épen az erősebbnek ily túlsúlyozása az, mely közgazdasági viszonyainkat annyira nyomja, mely tanulmányozásukat is annyira nehezíti. Nem bírjuk hasznát venni a tudománynak, számunkra hiába vannak megírva a nemzetgazdaság legcsillogóbb tanai. Tehetjük magunkévá a pénzügyi tudomány összes szabályait, alkalmazni azokat nem bírjuk. Mert összes forgalmi tevékenységével kifelé gravitáló kereskedelemmel, miután fő- és egyedüli hitelforrását az ország határain túl bírja, hiába akarunk hazai kereskedelmi politikát követni.

Hiába fohászkodunk, hogy hajdan virágzó czukoriparunk egyik telepét a másik után elveszti, szeszgyáraink szünetelnek vagy megbuknak. Ha be is látjuk, hogy más adórendszert parancsolna talán a közgazdasági tudomány, nem tehetjük. Ebből nem az elszakadás foly, de viszonyaink önálló tanulmányozására s érvényesítésére kell módunknak lenni.

Ugy vagyunk ezzel, mint egy algebrai egyenlettel, melynek ismeretlenét helyes számítással betűkben kihoztuk; de midőn substituálni akarjuk a betűszámok értékét ez ismertnek vélt alapszámokkal: azt tapasztaljuk, hogy ezek az ismeretlenek teljesen hiányoznak s így egyenleti számításunk összes fáradsága kárba veszett.

Ismeretlen alapon indúlt, ismeretlen számokkal dolgozik kereskedelmi politikánk s midőn a substituálásra kerül a sor, csak akkor tűnik ez ki.

Ezért folynak oly nehezen a vámtárgyalások, mert az érdekek részben mégállapíthatatlanak, részben kiegyenlíthetetlenek. Erre nézve, hogy a nemzetgazdaság történelméből merítsek példát, mely első pillanatra ellenem látszik bizonyítani, *List* törekvéseire hivatkozom. Németországban, midőn a »Zollverein« alakult, léteztek s most is léteznek külön kormányok egyetemes vámterületen. De *List* nem hiába nevezte »nemzeti«-nek vámrendszerét, mert a német politikai és nemzeti *egység* ép a német vámegyletből keletkezett.

Nem szükség a politika terére lépünk s a következtéseket e szerint vonunk, sőt ellenkezőleg; mert a politikai következményt nem akarjuk s az lehetetlen, be van bizonyítva az alap hiányossága, tarthatatlansága is.

Minél közelebb jutottam értekezésemben napjainkig, a nemzetgazdaság és statistikai tanulmány által támogatott történelmi visszapillantás annál inkább kezdett komolyabb napilapjaink vezércikkeihez hasonlítani. De ez tárgyamúl természetes; mert a *journalistika* jegyzi föl napjaink történelmét, a nemzetgazdasági tudomány tanai ott iparkodnak alkalmazást találni s érvényesülni, a statistika adatait mindenki törekszik érvekül használni.

Bár magam is komolyan és lelkiismereten testartotam

magamat a három tudományág tanaihoz, a tények egyszerű konstatálásán túl nem terjeszkedtem.

Szomorú helyzetbe világítanak be ezen tények; de nem reménytelenbe. Hangosan hirdetik hibáinkat és mulasztásainkat; de komoly törekvéseinket, gyümölcsöző munkálkodásunkat is. A következtetések önként kínálkoznak, a helyzet ismeretéből folyó javaslatok csak formulázást igényelnek.

De az akadémikus szerény köre itt bezáródik — ezen túl az államférfiu szerepe kezdődik.